

**ТРАДИЦІЙНЕ МИСТЕЦТВО ТА ФОЛЬКЛОР ГУЦУЛІВ В УКРАЇНСЬКИХ
ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
ХХ ст.**

У статті висвітлено українські етнографічні дослідження мистецтва та фольклору гуцулів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Особлива увага приділена вивченню українськими дослідниками гуцульської архітектури, писанкарства та інших видів народного мистецтва.

Ключові слова: Гуцульщина, мистецтво, фольклор, писанкарство.

Мистецтво будь-якого народу загалом чи окремої людини зокрема є важливою частиною їх духовного розвитку. У мистецтві відображаються історичні традиції, прагнення, надії та сподівання людей. Вигадливі й таємничі візерунки, які ми бачимо на вишиванках, писанках, розписах посуду, одязі є не просто сукупністю знаків, а несуть у собі глибоке символічне значення. Народна творчість також є важливим показником духовного розвитку народу. Тому дослідження цих питань займає важливе місце в сучасній науці.

Серед багатьох етнографічних груп України своєю унікальністю відзначаються гуцули. Їм притаманна своєрідна духовна й матеріальна культура, що робить їх особливо цікавими для вивчення.

Дослідження традиційного мистецтва та фольклору гуцулів розпочалося ще в середині ХІХ ст. Сільські вчителі, священики й селяни збирали та записували перекази, легенди, пісні, складені на Гуцульщині. Багато мандрівників, письменників і вчених як із Східної, так і Західної України збирали по селах вишивки, кераміку, вироби зі шкіри та дерева для музейних і приватних колекцій. Окремі із цих речей збереглися й до нашого часу та є справжніми шедеврами народного мистецтва. Не зважаючи на це, дана проблема й досі залишається маловивченою.

Мета наукової розвідки полягає в тому, щоб проаналізувати рівень вивчення науковцями кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. мистецтва та фольклору гуцулів.

Розпочали збір і вивчення фольклору та предметів народного мистецтва Гуцульщини ще І.Вагилевич та Я.Головацький. Добірки пісень у статтях І.Вагилевича про гуцулів є своєрідними маленькими антологіями зразків різножанрової й різноманітної народнопісенної поезії цієї етнографічної групи. Дослідник наголошує на органічній спорідненості народнопоетичної творчості українських горян із загальноукраїнською фольклорною традицією, яку він бачить у мовній спільності, побутуванні однакових пісень, сюжетів, засобів поетичного виразу. Регіональну специфіку усної поетичної творчості українських горян становить, на його думку, особлива поширеність коротких співанок – коломийок, у яких відбиті різні сторони їх щоденного життя й соціальних відносин, їх думки та переживання, добра збереженість обрядової пісенності з багатими архаїчними рисами, неповторний колорит образів і художніх засобів, нав'язаних гірською природою, тісний зв'язок фольклорної прози з особливостями гірського життя [15, с.140].

Зауваження І.Вагилевича на цю тему в ряді моментів розвинуті й конкретизовані Я.Головацьким. Так, дослідник у своїй праці “Карпатская Русь” описує народну творчість гуцулів. Зокрема, тут подано тексти пісень про кохання, наведено записи коломийок. Також у кінці праці розміщено збірку І.Бачинського під назвою “Песни Верховинцев” [11, с.179–211].

Я.Головацький сам записував народні пісні. Особливу увагу приділяв колядкам, веснянкам й обжинковим пісням. Привертала увагу Я.Головацького й народна казка Карпат. Саме ним чи не вперше були розміщені кілька казок в альманасі “Вінок русинам на обжинки”, який був виданий у Відні в 1847 р. [23, с.17].

І.Вагилевич та Я.Головацький уперше звернули увагу на прикладне, декоративне мистецтво українських горян – різьбярство, майстерність ткацьких виробів, художнє оформлення одягу; дали описи побутуючих у Карпатах народних музичних інструментів, деяких танців, зокрема, чоловічого “аркана” й жіночого “кола” [15, с.141].

Публікувалися й різноманітні збірники фольклору. Так, у 1860 р. друкарнею Ставропігійського інституту у Львові було видано “Сборничок пісній для співолюбних русинів”. Він мав світський характер. Окремий розділ у ньому склали “Коломийки” з Коломийського повіту – 41 і Дори – 13 [13, с.17]. Такі збірники друкувалися й по інших містах краю.

Не оминув своєю увагою дане питання й відомий український етнограф В. Шухевич. У перші роки вивчення Гуцульщини він захоплювався переважно гуцульським фольклором. Записаний ним у гірських селах Коломийського округу переказ про О.Довбуша був опублікований у 1875 р. у “Газеті школьній”, а потім – у “Зорі” як доповнення до статті про народного месника, написані й Ю.Целевичем на підставі архівних даних [1, с.30–31]. Згодом цей та інші перекази про опришків, записані в наступних роках, були опубліковані в п’ятій частині монографії В.Шухевича “Гуцульщина” [26, с.170–194].

Дослідник брав участь у відкритті різноманітних мистецьких виставок. Так, на 1893 р. планувалася крайова виставка у Львові, яку поляки присвячували ювілеєві Т.Костюшка, не залучаючи до неї українців. Але останні створили комітет на чолі з В.Шухевичем і почали готуватися до виставки, переборюючи різні шовіністичні перешкоди її польських організаторів. В.Шухевич як керівник українського етнографічного відділу, отримавши певні державні асигнування, почав закуповувати експонати через знайомих учителів, священників у Пістині (В.Чернявський), Ростоках (Л.Ковблянський), Березові (В.Когут), Яворові (І.Окуневський) та багатьох інших [2, с.137].

Для створення гуцульського відділу В.Шухевич запросив народних майстрів з Яворова. Так, Петро Копчук побудував на виставці гуцульську церкву, хату й усі господарські прибудови. У хаті було встановлено кахлеву піч, яку виготовив у 1894 р. гончар П.Кошак, а також необхідні речі домашнього вжитку.

Хата поділялася на дві кімнати. В одній із них різьбярі Василь і Микола Шкрібляки займалися різьбленням, а Василина Столащук гаптувала й ткала запаски. На подвір’ї були виставлені різні знаряддя праці. Ця виставка нагадувала певним чином сучасний етнографічний музей під відкритим небом.

Крім того, тут експонувалися ткацькі вироби з Косова, гончарний посуд учнів Коломийської гончарної школи та відомих тоді гончарів П.Кошака, І.Баранецького, різьба Ю.Шкрібляка та його синів з Яворова, М.Мегединюка з Річки, гуцульський одяг, писанки, музичні інструменти тощо. На виставку В.Шухевич представив і свою збірку церковних образів, книг, дерев’яних хрестів та етнографічні фотографії, які замовив у різних регіонах Галичини. До всіх експонатів він подав детальні пояснення й описав їх у “Провіднику”. Виставка мала успіх, і заслуги Шухевича відзначила тогочасна українська преса [2, с.138].

Окрім збору та колекціонування мистецьких виробів із Гуцульщини, В.Шухевич займався їх вивченням. Так, у третьому томі “Гуцульщини” він вивчив гуцульські музичні інструменти й танці. Також тут розміщено тексти гуцульських пісень і ноти до них [25, с.69–240].

Дослідник одним із перших серед етнографів найбільш докладно описав такі гуцульські музичні інструменти, як скрипку, цимбали, флюяру, сопілку, трембіту, ріг, дудку, дрімбу та ряд інших і подав спосіб їх виготовлення, а також зазначив, хто, як і коли, при яких обставинах на них грає. Розділ, присвячений гуцульським пісням,

В.Шухевичу допоміг опрацювати Ф.Колесса, який правильно визначив, що на Гуцульщині побутує три типи мелодій: коломийкова, весільна, колядницька [2, с.144].

У другому томі монографії дослідник описує окремі галузі народного мистецтва гуцулів. Серед них подає відомості про ткацтво, гончарство, різьбярство, вироби зі шкіри й металу та ряд інших [24, с.240–318].

В.Шухевич видавав журнал для дітей “Дзвінок”. У ньому нерідко публікувались етнографічні матеріали, зокрема народні пісні, казки, гаївки, оповідання, описи звичаїв тощо. Він також писав про писанки, часто вміщував фотографії гуцульської архітектури [2, с.116].

Крім усього вищесказаного, дослідник брав участь і в організації Українського національного музею, який у 1908 р. заснував митрополит А.Шептицький. У часописі “Руслан” за 1912 р. він звернувся до жінок із проханням передавати до музею вишивки, гердани та інші мистецькі вироби й таким чином рятувати “наші скарби від загибелі”.

В.Шухевич допомагав Ф.Вовкові збирати експонати з Гуцульщини для петербурзького етнографічного, празького, угорського національних та інших музеїв, а також для віденського музею народів Австро-Угорщини. Допоміг професорові В.Курцу закупити для празького товариства домашніх промислів вироби гуцульського народного мистецтва й окремим особам у зборі гуцульської колекції [2, с.140].

Долучився до збирацької справи й В.Гнатюк – секретар Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – НТШ). Так, ним зібрано й опубліковано два томи легенд як біблійного, так і світського змісту. В основному тут зібрані легенди з Галичини, але зустрічаються й записані на Гуцульщині. Особливо багато їх у другому томі. Тут є легенди, записані в с. Тюдів (О.Роздольський), Ростоки (Л.Полек) і Голови (Ф.Кітлярук, Л.Гарматій) [4; 5].

В.Гнатюк опублікував три томи коломийок, у яких висвітлюються різні сторони повсякденного життя гуцулів. Так, саме з коломийок ми можемо дізнатися про родинне й громадське життя, походження імен, націй, племен і географічних назв, життя у війську та ін. [7–9].

Також зібрав народні перекази про опришків і байки про звіриний епос [10]. Так, при записі байок він робить їх чітку класифікацію, розділяючи на байки про диких і домашніх звірів, птахів, плазунів, змій, риб і комах. Ці байки він записав від А.Онищука, П.Шекерика-Дониківа, Б.Заклинського, Л.Гарматія, Ю.Яким’юка.

Захоплювався гуцульським мистецтвом й І.Франко. Він, починаючи з 1880 р., майже щоліта відпочивав на Гуцульщині, відвідав Косів, Нижній Березів, Криворівню, Голови, Кути. Так, під час відвідин Довгополя він познайомився з А.Освіцинським, який знав багато легенд. Саме від нього І.Франко записав переказ про опришка Мирона Штолу (Штолюка) [22, с.393–394].

Багато фольклорних та етнографічних матеріалів І.Франко друкував у журналі “Житє і слово” в рубриці “З уст народу”. Він заохочував знайомих і друзів, щоб збирали в народі пісні, легенди, казки тощо [3, с.158]. Письменникові вдалося зібрати багато переказів із Галичини й Гуцульщини, які він опублікував в “Етнографічному збірнику”.

У 90-х рр. XIX ст. широко розгортається фольклорно-етнографічна діяльність на Гуцульщині. Налагоджується регулярна робота по записуванню народної творчості за певними програмами, устанавлюються безпосередні зв’язки із збирачами фольклору на місцях. Збирання та публікація народної творчості здійснюються на рівні наукових досягнень народознавства того часу. З цього приводу І.Франко писав: “Виробляються збирачі нового типу, такі, як Іван Колесса, Осип Роздольський, Володимир Шухевич, що, обіймаючи широкі наукові горизонти, рівночасно стараються вичерпати запас етнографічних фактів у певній околиці, подати, приміром, весь репертуар пісень, оповідань і т. ін. якогось незвичайного оповідача чи рапсода, вичерпати запас пісень, казок,

обрядів даної околиці і, з другого боку, обняти запас доступного однорідного матеріалу в цілім краю” [23, с.18].

У 20-х рр. була надрукована робота В.Тарновецького “Як гуцули пишуть свої писанки?” [20]. Автор звертає увагу, зокрема, на те, яку фарбу гуцули використовують більше, розписуючи писанки, а яку менше, наводить рецепти виготовлення барвників із природних матеріалів, описує виготовлення писачка та дає малюнок до нього. І, безумовно, розглядає сам процес виготовлення писанок. Загалом це досить цікава робота, адже автор розкриває виготовлення писанок в одній етнографічній зоні – Гуцульщині, що було нечастим явищем того часу, оскільки, зазвичай, дослідники писали про всі етнографічні групи Карпат [21, с.94].

Певну увагу гуцульському мистецтву приділяє й Ю.Подлуський. Зокрема, він дає характеристику гуцульській музиці й мистецтву вишивання. Про останнє він пише: “Гуцульські жінки вміють прекрасно вишивати сорочки на різні взори. Вони знають 16 способів шиття” [17, с.4]. На жаль, дослідник не подав детальної характеристики цих способів вишивання. Мабуть, це пояснюється тим, що він відвідав Гуцульщину лише двічі й не встиг провести детальні дослідження. Його праця невелика за розміром (лише 7 сторінок) і являє собою стислу характеристику життя гуцулів.

Цікавилися гуцульською музикою й тогочасні композитори. Так, П.Бажанський був не лише чудовим музикантом, але й добрим знавцем музичного фольклору. Він захоплювався народною музикою Гуцульщини. Композитор опрацював численні гуцульські мелодії та використав їх при написанні першої опери про О.Довбуша [12, с.375].

У першій половині ХХ ст. серед української громадськості було надзвичайно поширеним зацікавлення до гуцульського мистецтва. Тому в багатьох окружних і повітових центрах створюються численні товариства, які досліджують і колекціонують гуцульські вироби; відкриваються різноманітні школи та курси, де навчають азам виготовлення гуцульського керамічного посуду, різьби по дереву, вишивки.

Так, у Косові 13 вересня 1922 р. було засновано товариство “Гуцульське мистецтво”. Його основні завдання зводилися до того, щоб розвивати, розповсюджувати й зберігати гуцульські мистецькі твори; організувати й підтримувати гуцульських майстрів, давати їм роботу, доставляти потрібні матеріали, влаштовувати виставки та допомагати у збуті виготовлених творів; збирати взірці й найкращі вироби, які із часом перейшли б до музею гуцульського мистецтва; заснувати школу гуцульського промислу з ткацько-килимарським відділом, керамічним і різьбярським.

У листопаді того ж року було відкрито майстерню при товаристві, яка виготовляла килими. У ній працювало 4 майстри на чотирьох верстатах. Для виготовлення килимів вовну завозили з Франції й тому вироби користувалися великим попитом. Із спілкою співпрацювала А.Стрийська, яка вела гурток вишивки в гуцульському стилі [6, с.2].

При товаристві діяла й різьбярська школа. Її засновником був Василь Девдюк. Під його керівництвом учні виготовляли різноманітні предмети побутового вжитку, які були справжніми шедеврами мистецтва. Серед них виділялися різьблені свічники, хрести, тарілки, ліжка та інші речі. Постійно вівся набір нових учнів [19, с.5].

Аналогічні оголошення про подібні школи та майстерні зустрічалися в багатьох тодішніх газетах. Це свідчить про широку популярність і зацікавленість гуцульським мистецтвом. Для багатьох представників тодішньої міської інтелігенції інтерес до колекціонування й вивчення гуцульського мистецтва був справжнім хобі. Їх цікавили одяг, предмети побутового вжитку, гуцульська архітектура, які були для них дуже своєрідними.

Відомий гончарний осередок був у с. Пістинь, який припинив своє існування в роки Другої світової війни. Перші дані про нього знаходимо в працях Л.Вербицького та

В.Шухевича. Так, в альбомі Л.Вербицького серед кольорових ілюстрацій є кілька фото виробів пістинського майстра П.Кошака. Ряд відомостей про нього опублікували й польські дослідники М.Гроховський і Т.Северин [18, с.65]. Такий інтерес до виробів П.Кошака свідчить про його високу майстерність. Багато виробів майстра експонувалися на численних виставках того часу, про що йшла мова вище.

Упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. з'явилося кілька праць І.Гургули, присвячених писанкам. Так, у журналі “Нова хата”, що виходив у Львові в 1928 р., була надрукована її стаття “Звичаї і повір'я, зв'язані з писанками” [14, с.4–5]. Авторка висвітлює дану тему, ґрунтуючись на матеріалах із Галичини, Західного Поділля й Гуцульщини. Це дає можливість порівняти їх і побачити, наскільки звичаї та повір'я відрізняються, що є спільного між ними в різних регіонах України. Вона була автором короткої статті про писанки в Українській Загальній Енциклопедії, де було вміщено й кольорову таблицю 30-ти писанок.

Більша праця І.Гургули “Писанки східної Галичини і Буковини в збірці Національного Музею у Львові” була надрукована в збірнику “Матеріали з етнології та антропології” в 1929 р. у Львові. Дана робота складається з кількох розділів, у яких описано особливості орнаменту та фарб для писанок, їх порівняння з вишивками й статистику музейного матеріалу. Цікаво, що в праці вміщено анкету, яка складається з 36 пунктів і призначена для збору інформації з писанкарства. Автор, порівнюючи писанковий орнамент із вишивками, відзначає, що вони дуже схожі між собою, якщо походять з одного місця виготовлення [21, с.94].

Цікавився писанкарством і К.Ластівка. У 1932 р. він опублікував наукову статтю про особливості орнаментики писанок Буковини [16, с.2–3]. У ній дослідник поділяє орнаменти писанок на два види: геометричні та речові. Разом із назвами писанок подається і їх зображення, що має велике значення для такого роду статей. Відзначено також, що писанки “буковинського підгір'я носять у собі ознаки переходової смуги, змішуючи два роди орнаментики (Гуцульщина і Поділля) в одну цілість”. Отже, підтверджується думка про те, що писанкарство як явище в одній окремо взятій етнозоні чи регіоні не може мати чітко виражених автохтонних ознак. Це один із видів народного мистецтва, який має чимало спільного в процесі виготовлення, орнаментациї та назвах писанок [21, с.95].

Як бачимо, внесок українських дослідників кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. в етнографічне вивчення мистецтва та фольклору гуцулів вагомий. Ними було зібрано багато зразків народних мистецьких творів для численних приватних і музейних колекцій того часу; записано безліч текстів народних переказів, легенд, пісень. Не зважаючи на це, багато питань усе ж таки не отримали належного висвітлення в етнографічних працях зазначеного періоду. Зазвичай, дослідники намагалися комплексно вивчити життя й побут гуцулів, а мистецтво розглядали лише поверхово. Так, практично недослідженими залишилися такі види мистецтва, як гуцульська сирна пластика, ткацтво; мало уваги приділялося вивченню вишивок. Також дослідники кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. залишили поза увагою таку важливу складову традиційного мистецтва, як його символіка. Тому багато аспектів даного питання ще потребують свого подальшого висвітлення.

1. Арсенич П. Володимир Шухевич (1849–1915): Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність. До 150-річчя від Д. Н. / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1999. – 88 с.
2. Арсенич П. Рід Шухевичів / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 2005. – 264 с.
3. Білінкевич І. Іван Франко на Станіславщині: Біографічно-красознавчі нариси / І. Білінкевич. – Коломия, 2006. – 164 с.
4. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т. 1 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. XII. – 215 с.
5. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т. 2 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. XIII. – 287 с.

6. Гнатюк В. "Гуцульське мистецтво" в Косові / В. Гнатюк // Діло. – 1923. – 21 квітня. – С. 2.
7. Гнатюк В. Коломийки. Т. 1 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVII. – 260 с.
8. Гнатюк В. Коломийки. Т. 2 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1906. – Т. XVIII. – 315 с.
9. Гнатюк В. Коломийки. Т. 3 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1907. – Т. XIX. – 254 с.
10. Гнатюк В. Українські народні байки (звіриний епос). Т. 1–2 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1916. – Т. XXXVII–XXXVIII. – 560 с.
11. Головацький Я. Карпатская Русь. Географическо-статистические и историческо-этнографические очерки Галичины, Северо-восточной Угрии и Буковины / Я. Головацький (Оттиск из Славянского сборника, 1875). – 266 с.
12. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2004. – Т. 3. – 464 с.
13. Грицик М. Фольклорно-етнографічні видання Галичини 60-70-х рр. XIX ст. і їх значення у розвитку загальноукраїнської національної культури / М. Грицик // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 2–3 – С. 16–21.
14. Гургула І. Звичаї і повір'я пов'язані з писанками / І. Гургула // Нова хата. – 1928. – № 4. – С. 4–5.
15. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність "Руської трійці" на Гуцульщині / Р. Кирчів. – К., 1990. – 344 с.
16. Ластівка К. Орнамента писанок на Буковинському підгір'ю / К. Ластівка // Нова хата. – 1932. – № 5. – С. 2–3.
17. Подлуський Ю. Гуцульщина / Ю. Подлуський. – Перемишль, 1938. – 7 с.
18. Слободян О. Народна кераміка села Пістиня / О. Слободян // Народна творчість та етнографія. – 1981. – № 6. – С. 65–71.
19. Створення столярсько-різьбярської робітні і школи в Косові // Діло. – 1923. – 29 квітня. – С. 5.
20. Тарновецький В. Як Гуцули пишуть свої писанки? / В. Тарновецький // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1929. – Т. XXI. – Ч. 1. – С. 157–161.
21. Ткаченко В. Писанкарство в Україні: Історіографія (1910–1980-і рр.) / В. Ткаченко // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 2. – С. 92–96.
22. Франко І. О гарний ти, краю! Твори про Гуцульщину і гуцулів / І. Франко. – Косів, 2006. – 460 с.
23. Хланта І. Коштовні перлини Карпат / І. Хланта // Казки Карпат: Українські народні казки. – Ужгород, 1989. – 418 с.
24. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 2 / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1901. – Т. IV. – 320 с.
25. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3 / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1902. – Т. V. – 256 с.
26. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 5 / В. Шухевич. – Львів, 1908. – 300 с.

This article is to highlight on the Ukrainian ethnographic researches at the end of 19th – the first half of the 20th centuries about the art and folk of gutsuls. The special attention is given to study the architecture of gutsuls, pysancarstvo and other typies of the traditional art by Ukrainian researches.

Key words: Gutsulshchyna, art, folk, pysancarstvo.

УДК 39:321.02 (477.85)

ББК 63.5

П.Л. Костючок

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЗАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ НАПРИКІНЦІ 1918 – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1919 рр.

У статті проаналізована участь закарпатських українців у політичному житті краю, розкрито фактори, які сприяли політизації українців, та особливості вказаного процесу. Доведено, що засадничою метою національно-визвольного руху українців Закарпаття було домагання української державно-національної ідентичності.

Ключові слова: українське населення, Закарпаття, політизація, український національно-визвольний рух, етнічна консолідація.

Останнім часом у сучасній історичній та етнополітичній літературі стало модним користуватися поняттям політизації етнічності. Проте не завжди його вживання є виправданим і коректним, свідченням чого стала поява кількох праць, які довільно інтерпретують політизацію етнічності. Сучасні дослідження Дж.Ротшильда, Д.Белла,